

Ворова Т. П.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ КАЗКИ «ЧОРНА КУРКА, АБО ПІДЗЕМНІ МЕШКАНЦІ» А. ПОГОРЕЛЬСЬКОГО І «КАЗКИ ПРО РИБАЛКУ Й РИБКУ» О. С. ПУШКІНА

Анотація. Представлено аналіз казки А. Погорельського «Чорна курка, або підземні жителі», який відрізняється від усталеного трактування твору як форми повчального дидактизму для дитячого сприйняття, що було типовим для попередніх літературознавчих розвідок творчості письменника. Для більшої глибини аналізу досліджуються сюжетні відповідності в казкових творах А. Погорельського і О. С. Пушкіна. З цією ж метою зіставляються схожість психологічних характеристик героїв і спонукальні причини їхньої поведінки; висвічуються паралелі в діях головних героїв і відповідні їм наслідки.

Ключові слова: сюжетні відповідності, психологічні паралелі, альтруїзм, подяка, дар.

Постановка проблеми. Широко відома казка «Чорна курка, або підземні мешканці» (1829) А. Погорельського, на думку літературознавців, безперечно належить до шедеврів дитячої книги, почасти тому, що була написана для маленького племінника письменника (О. К. Толстого), що перебував на час написання твору приблизно у тій віковій категорії, що і юний герой казки, а тому вважається повчальною за своєю метою.

Повністю визнаючи правильність даного трактування і аналізу казки письменника у працях І. Н. Арзамасцевої, С. А. Ніколаєвої [1], Є. Є. Зубаревої [2], Ф. І. Сетіна та ін., вважаємо таку **постановку проблеми** дещо спрощеною і пропонуємо власну інтерпретацію відомого літературного твору.

Мета нашої роботи полягає у дослідженні деяких сюжетних особливостей казки «Чорна курка, або підземні мешканці» А. Погорельського, а також аналізі поведінкових характеристик її головних героїв, співставлених з відповідними художніми параметрами «Казки про рибалку і рибку» О. С. Пушкіна.

Виклад основного матеріалу. Аналізований твір має насичений інформаційний зміст з поділом на дві тісно пов'язані сюжетні лінії: та, що заснована на реаліях життя Олексійка в пансіоні, і та, що пов'язана з його пригодами під землею. У реальному житті маленький герой оточений друзями, але, разом з тим, він самотній і сумний, особливо на свята та у вихідні, хоча сам він був «мальчик умненький, миленький, учился хорошо, и все его любили и ласкали» [4, с. 202]. Стосовно першої сюжетної лінії, слід виділити яскраво виражені *альтруїстичні* риси у головного героя Олексійка, які, не зважаючи на різницю у віці, споріднюють цього персонажа з позитивним образом *альтруїста*-старого з пушкінської «Казки про рибалку й риб-

ку». Як і старий рибалка, Олексійко добрий, поступливий, неконфліктний, миролюбний; про його щоденний альтруїзм говорить старанність, з якою юний герой ретельно збирає крихти після кожної трапези, щоб нагодувати курей, що живуть у дворі пансіону; він широчердно любить їх усіх, але особливо – чорну чубату Чорнушку («лучшие кусочки приносил ей» [4, с. 203]); через свою доброту і миролюбність герой намагається справедливо розбороняти і постійні пташині бійки. У відповідь на таке дружнє ставлення Олексійка представники курячого світу також шанують і по-доброму сприймають хлопчика, а Чорнушка «казалось, любила Алешу более, нежели подруг своих» і «позволяла себя гладить» [4, с. 203].

Антиподом Олексійка на курячому подвір'ї є лиха та напаслива кухарка Тринушка (аналог агресивної та злої старої з пушкінської казки), яку зовсім не любить і навіть боїться герой, позаяк вона «сердитая и бранчливая»; у О. С. Пушкіна стара також має подібну характеристику: вона постійно чимось роздратована, невдоволена або свариться на когось, але ніколи не зображується миролюбною. Зрозумівши, що саме кухарка постійно ріже його улюблених курочок для своїх гастрономічних страв, хлопчик остаточно «возымел<...> к ней ужас и отвращение» [4, с. 205]. Пушкінський старий також не любить стару за її відверту стервозність, лайливу мову і грубість/бійку у повсякденному житті. Наразі, емоційній візерунок персонажів співпадає з тим, що представлений у пушкінській казці. Картина стає ще більш пізнаваною, коли Тринушка хоче зарізати Чорнушку – улюбленицю героя, який намагається врятувати останню через прохання та умовляння злої кухарки, а також спробою викупити життя Чорнушки, запропонувавши за її життя імперіал, що складало «все его имение, который берег он пуще глаза своего, потому что это был подарок доброй его бабушки ...» [4, с. 206].

Цей вчинок – справжній акт *альтруїзму* з боку маленького героя, оскільки він не міг розраховувати на особисту користь від цієї угоди: «Алеше очень, очень жаль было имперіала, но он вспомнил о Чернушке и с твердостью отдал драгоценный подарок» [4, с. 206]. Ця подія зіставна з діями старого, який відпустив золоту рибку просто зі співчуття та м'якосердя, виявивши у стосунку до неї той самий *альтруїзм*, що й Олексійко до чубатої. У протилежність їм жадібна кухарка поводить себе зовсім по-іншому: вона могла б поступитися благанням дитини, але жадоба і користолюбство виявляється у неї набагато сильнішим («окинула взором кошки дома, что будто вериться, что никто их не видит, и протянула руку за имперіалом»

[4, с. 206]). Аналогічним чином і пушкінська стара вимагає від старого взяти *будь-яку* плату з рибки за її звільнення, хоча б у формі ночов, позаяк альтруїзм і милосердя не є показовими для черстої героїні.

Чорнушка у цій ситуації зіграла роль золотої рибки, що втрапила у безвихідне становище, що загрожувало їй втратою життя, і чудесним образом врятована «от жестокой и неминуемой смерти». Тому, як і золота рибка, вона першопочатково намагається висловити свою подяку за спасіння зовнішніми знаками вдячності (Чорнушка «как будто знала, что он [Алеша] ее избавитель: кружилась около него, хлопала крыльями и кудахтала веселым голосом. Все утро она ходила за ним по двору, как собачка, и казалось, будто хочет что-то сказать ему, да не может» [4, с. 206]), а потім її вдячність трансформувалася у реальну дію – подорож з Олексійком у підземелля і відповідний конкретний дар. Дар, щоправда, походить від короля підземного народу у якості нагороди за врятування життя свого шанованого головного міністра (а саме – Чорнушки), але у підземному царстві Олексійко опиняється через протекцію того ж врятованого друга, що виблагав у свого володаря можливість розкрити таємницю існування невеличкої нації для хлопчика; і в додаток до цієї подорожі герой нагороджується магічним конопляним зернятком у відповідь на своє прохання: «Я бы желал, <...>чтобы, не учившись, я всегда знал урок свой, какой мне не задавали» [4, с. 217]. Слід визнати, що у цьому виявляються лінощі Олексійка і своєї відвертій формі (не докладаючи жодних зусиль, отримати у своє користування певні привілеї). Недарма король висловлює невеличке незадоволення таким проханням Олексійка («не думал я, что ты такой ленивец»), проте, як і золота рибка, реалізує бажання хлопчика («делать нечего: я должен исполнить свое обещание» [4, с. 217]). У цьому епізоді негативні риси героя зіставні з лінощами пушкінської героїні: як і Олексійко, стара була готова без зусиль отримати блага і переваги, на котрі вона не мала жодних моральних прав.

У обмін на свій дар королем висувається єдина важлива вимога – дотримуватися скромності, що означає – дотримання мовчання і нерозголошення таємниці про джерело отримання подарунка Олексійком. Пушкінська золота рибка, щоправда, не вимагала від старого втаємничувати факт знайомства з собою, але і старий спочатку відмовився користуватися її послугами і допомогою, відпустивши рибку на волю негайно і безоплатно, тобто, без усілякого викупу; і лише пізніше, бездумно обмовившись, старий пошкодував про свою необачну розповідь дружині про незвичайну рибку. Тому, хоч у казці О. С. Пушкіна і не вказана вимога збереження мочання, але предметно зображені усі катастрофічні наслідки необачної поведінки надто говіркого старого.

Випробувавши дівість отриманого дару наступного дня на уроці і отримавши не заслужену хвалу вчителя за невивчене завдання, Олексійко по-справжньому щасливий – адже перед ним розкриваються блискучі перспективи бути найкращим учнем пансіону без будь-яких зусиль зі свого боку (за аналогією до старої, котра також без жодних зусиль і жодного підґрунтя отримала потужний ривок сходами соціальної ієрархії, використовуючи лояльність рибки укупі з покірливістю старого). Юному

недосвідченому героєві паморочиться у голові від незаслуженого успіху: «В продолжении нескольких недель учителя не могли нахвалиться Алешей. Все уроки без исключения знал он совершенно, все переводы с одного языка на другой были без ошибок, так что не могли надивиться чрезвычайным его успехам» [4, с. 222]. Він гептом забуває про безкорисливого друга Чорнушку: «похвалы, которыми все его осыпали, так его заняли, что он довільно редко<...>вспоминал о своей благодетельнице» [4, с. 222]. Аналогічним чином і стара, просуваючись усе вище соціальними щаблями, стає все грубішою, гордою, неординарною, нетерплячою і нетерпимою у ставленні до старого, який, власне, і забезпечив їй підвищення у суспільстві, гарантуючи, таке собі, соціальне «кар'єрне зростання»; діставшись до верхівок влади, стара позбавляється за непротребою від почуття вдячності, повністю ігноруючи свого благодійника.

Олексійка переповноє пиха, позаяк «слух о необыкновенных его способностях разнесся вскоре по целому Петербургу. Сам директор училищ приезжал несколько раз в пансион и любовался Алешей. Учитель носил его на руках, ибо чрез него пансион вошел в славу. Со всех концов города съезжались родители и приставали к нему, чтоб он детей их принял к себе, в надежде, что и они такие же будут ученые, как Алеша» [4, с. 222]. Це було випробування славою, яке видалося не під силу недосвідченій слабкій душі 9-річного хлопчика: його самолюбство, гордовитість, почуття власної важливості, зрештою, знищили голос совісті, що докоряв Олексійкові за незаслужену хвалу. Яскраві успіхи і досягнення зовсім розбеслили героя, а попутна славі бездіяльність «еще бодем портила его нрав»: він став «страшным шалуном», «надоел всем дурным своим нравом», «день ото дня становился хуже» [4, с. 223], зіпсував стосунки з усіма друзями, з якими товаришував, оскільки вони знали його як «доброе, милое и скромное мальчика». Вочевидь, ті позитивні поведінкові характеристики, які першопочатково були притаманні характеру хлопчика і старому з пушкінської казки, були повністю витіснені полярними негативними якостями, притаманними характеру старої – антипода старого з тієї ж казки, репрезентуючи, у цілому, основні поведінкові матриці одного й того ж героя у межах одного літературного персонажа.

Проте доля може не лише обдаровувати, але й карати тих, хто не дотримується морально-етичного кодексу правил, представлених у образній формі у аналізованих творах. Обома письменниками відтворена за своєю суттю поведінкова модель, що поєднує у собі певні позитивні якості людської душі: скромність, чесність, працелюбність, доброту, альтруїзм, вдячність і т. ін.; це саме ті якості, якими був наділений, але потім занедбав Олексійко, і котрі не зуміла за все життя виплекати собі пушкінська стара. Натомість, це лихо обійшло стороною старого: він єдиний стійко долає усі випробування, що випали на його долю, лишивши недоторканість цінностей серця і душі, що, у свою чергу, послужило значному підкріпленню духу героя.

Отже, цілком ймовірним і реальним стає той факт, що після тривалого періоду слави Олексійко потерпає від ряду невдач, що фігурують певним попередженням про близьку катастрофу: це втрата заповітного коно-

пляного зернятка, непридатність до вивчення великого обсягу інформації, фізична кара за погану поведінку. Витримавши муки сорому й ганьби, знехтуваний усіма колишніми друзями, що нині зневажають його за яскраво виявлені негативні якості характеру, герой все ж таки виходить з критичної ситуації за допомогою вірного йому Чорнушки і наставника: друг (а він, певна річ, являє собою образ-символ захисних сил долі, що бережуть людину під час життєвих випробувань, подолання котрих дарує випробуванцю нові верхівки духу і волі) вмовляє його виправитися і знову стати «добрим», «скромним», «учтивим», повертає втрачений дар, наголошуючи на збереженні таємниці про підземний народ; Чорнушка так припрошує друга-хлопчика: «Алеша, к теперешним худым свойствам твоим не прибавьеще удшего – *неблагодарности*» [4, с. 226]. Герой твердо обіцяє, але ступивши вперше на хибний шлях, йому вже просто несила вплинути бодай як-небудь на подальший розвиток подій, оскільки «пороки обыкновенно входят в дверь, а выходят в щелочку» [4, с. 227]. Олексійко заздалегідь передбачає, «как будут все удивляться, когда он безошибочно проговорит двадцать страниц, и мысль, что он опять возьмет верх над товарищами, которые не хотели с ним говорить, ласкала его самолюбие. Об исправлении самого себя он хотя и не забыл, но думал, что это не может быть так трудно, как говорила Чернушка» [4, с. 227].

Внаслідок надлишкової самовпевненості і крайнього ступеня самолюбства героя відразу ж чекає поразка – жорстока кара за пихатість: товариші оголошують йому бойкот і вперше за всю історію існування пансіону вирішено вдатися до фізичної кари різками («Алеша был в отчаянии! <...> наказывали розгами, и кого же – Алешу, который так много о себе думал, который считал себя лучшим и умнее всех! Какой стыд!...») [4, с. 228]). Хлопчик кається, благаючи про поблажливість. Але, намагаючись висвітлити себе і повернути втрачену довіру вчителя, героєм скоює справжню зраду («неблагодарность») у стосунку Чорнушки, оприлюднивши важливу таємницю, довірену йому другом: «Алеша совершенно потерял голову ... он забылобещание, данное подземному королю и его министру, и начал рассказывать о черной курице» [4, с. 229]. Розгніваний вчитель вважає ці пояснення порожніми балачками баламутника, що намагається уникнути покарання – цього разу невідворотного. Олексійка висікли різками, і це стає остаточною поразкою героя, після якої невідворотним є наслідок: магичне зернятко зникає назавжди.

У авторів обох аналізованих казок яскраво висвітлена думка, що доля може піднести на небувалі висоти за альтруїзм, проте вона ж нещадно повертає знахабнілого у своїх бажаннях користюлюбця до його вихідного стану з відповідним покаранням. Фінал даного твору аналогічний до того, що описується у О.С. Пушкіна: стара, діставшись до верхівки влади і чотириразово випробувавши усі можливі вигоди свого положення, лишається, зрештою, біля розбитих ночов у старій землянці, в якій вона прожила зі старим 33 роки. У казці А.Погорельського Олексійко чотири рази карається, остаточно втрачаючи зернятко, що служило гарантом його особливого становища, слави, поваги, почестей. Таким чином він повертається у першопочаткове становище. Окрім

того, головний герой зраджує свого ліпшого друга – Чорнушку, позбавленого королем усіх привілеїв через балакучість Олексійка, а підземні мешканці змушені лишити домівку. Запізнілий сором і совість бентежать героя, він картає себе, проте, не може врятувати Чорнушку від немилості. Єдиний можливий шлях духовного розвитку для героя – починати все спочатку, знову здобуваючи любов і повагу колишніх друзів і товаришів.

Саме цей важкий, але єдино вірний шлях і обирає Олексійко: «старался быть послушным, добрым, скромным и прилежным. Все его снова полюбили и стали ласкать, и он сделался примером для своих товарищей» [4, с. 231]. А ось фінал пушкінської старої зображено геть безперспективним: повертаючись до вихідних розбитих ночов (до свого початкового соціального статусу, відповідного до рівня життя), вона статично застигає у своїй бездіяльності, не маючи сили (на відміну від Олексійка) почати своє життя спочатку, так би мовити, з чистого аркуша, відкинувши образу на долю.

Таким чином, можливо зробити **висновок**, що сюжетний аналіз у поєднанні з виділенням певних суміжностей поведінкового характеру у діях героїв дозволяє визначити відповідність психологічних матриць персонажів А.Погорельського (Олексійко, Тринушка, Чорнушка) з казки «Чорна курка, або підземні мешканці» і О.С. Пушкіна (старий, стара, золота рибка) з «Казки про рибалку й рибку».

Література:

1. Арзамасцева И. Н., Николаева С. А. Детская литература / И. Н. Арзамасцева, С. А. Николаева. – М. : Изд. центр «ACADEMIA», 2005. – 576 с.
2. Детская литература / Под ред. Е. Е. Зубаревой. – М. : Просвещение, 1989. – 399 с.
3. Сетин Ф. И. История русской детской литературы. Конец X – первая половина XIX века / Ф. И. Сетин. – М. : Просвещение, 1990. – 303 с.
4. Сказки русских писателей / Сост., вступ. ст. и ком. В. П. Аникина. – М. : Правда, 1985. – 672 с.
5. Степанов Н. Л. А. Погорельский: Вступ. ст. // А. Погорельский. Двойник или мои вечера в Малороссии. Монастырка. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1960. – С. 3-22.
6. Пушкин А. С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: поэма / А. С. Пушкин. Собрание сочинений в трех томах. – М. : Худож. лит-ра, 1985. – Т. 1 – 735 с.

Ворова Т. П. Сопоставительный анализ сказки «Черная курица, или подземные жители» А. Погорельского и «Сказка о рыбаке и рыбке» А. С. Пушкина

Аннотация. Представлен анализ сказки А. Погорельского «Черная курица, или подземные жители», произведения как формы назидательного дидактизма для детского восприятия, что было типично для предшествующих литературоведческих изысканий творчества писателя. Для большей глубины анализа исследуются сюжетные соответствия в сказочных произведениях А. Погорельского и А. С. Пушкина. С этой же целью сопоставляются сходство психологических характеристик героев и побудительные причины их поведения; высвечиваются параллели в действиях главных героев и соответствующие их последствия.

Ключевые слова: сюжетные соответствия, психологические параллели, альтруизм, благодарность, дар.

Vorova T. The comparative analysis of the fairy tale «Black Hen, or Subterranean Dwellers» by A. Pogorelsky and «Fairy Tale about a Fisherman and a Fish» by A. S. Pushkin

Summary. It is represented the analysis of the fairy tale «Black Hen, or Subterranean Dwellers» by A. Pogorelsky which is different from well-established interpretation of this work of literature as a form of edifying didacticism for children's perception that was typical in the earlier literary

researches of the writer's creativity. For the sake of deeper analysis, the plot correspondences in the fairy tales by A. Pogorelsky and A.S. Pushkin are researched. For this purpose, the resemblance of psychological characteristics of heroes and the motives of their behavior are analysed. The parallels in the actions of main heroes are drawn and the appropriate consequences of their way of behavior are highlighted.

Key words: plot correspondences, psychological parallels, altruism.